

En favor de Sant Pere de Rodes. Comentaris a les cinc tesis de Narcís Garolera

EDUARD RIU-BARRERA *Coordinador de les actuacions a Sant Pere de Rodes de 1990 a 1999 a càrrec del Departament de Cultura del govern de Catalunya*

RESUM: En un article del núm. 111 d'*Els Marges*, N. Garolera opina que la denominació de Rodes del monestir empordanès de sant Pere és espúria i cal substituir-la per Roda, més genuïna. En contra, es mostra que la primera va ser usada sempre pel cenobi, reconegut així fins entrat el segle XIX, almenys. Els erudits moderns feren servir ambdues, i generalment Roda va associada a la castellanització del registre culte i de la toponímia. La defensa feta per J. Coromines es basa en pressupòsits erronis, en un topònim recreat i suposadament cèltic. Els escriptors catalans només l'han emprada amb extensió des del vuit-cents fins cap al 1980, quan la forma Rodes fou restablerta sense conflicte.

PARAULES CLAU: Sant Pere de Rodes, Rhode, toponímia, Joan Coromines, Roses.

ABSTRACT: In *Els Marges* 111, Narcís Garolera argued that the name «Rodes» given to the monastery of Sant Pere, in the Empordà region, is wrong and must be replaced by the more genuine «Roda». This article shows that «Rodes» was always the form used by the community itself and generally accepted until well into the nineteenth-century, at the earliest. Later scholars used either, but «Roda» is associated with the generalized use of Spanish as the language of culture and with the Castilianization of place-names. As for Joan Coromines defence of it, it rests on a mistaken notion, the re-creation of a hypothetical Celtic place-name. Catalan writers used it with any frequency only from the nineteenth century to around 1980, when «Rodes» was restored without any opposition

KEYWORDS: Sant Pere de Rodes, Rhode, place-names, Joan Coromines, Roses.

Preàmbul

El vespre després d'inaugurar a Empúries l'exposició que hi commemora l'empresa arqueològica de Josep Puig i Cadafalch, el dijous 29 del mes de juny passat, va portar un animós sopar d'arqueòlegs, historiadors i gent de lletres a una conversa engrescada i alimentada per qüestions de toponímia empordanesa. S'hi va tractar el desacord amb la forma emprada en una placa de senyalització oficial posada de feia poc al priorat de Santa Maria de Lledó o Lladó, aquesta última denominació defensiva a peu i a cavall pel seu alcalde i també arqueòleg Joaquim Tremoleda, expert emporità. També, encara que més d'esquitllada, s'hi va comentar la contribució feta

amb ànim de combat per Narcís Garolera des d'aquesta mateixa revista, *Els Marges*, just en el número d'hivern passat, en contra de la genuïna denominació de Rodes referida a l'antic monestir de sant Pere, al cap de Creus.¹ No em vaig veure amb cor d'entrar-hi, tot i les ganes i l'interès, perquè només hi havia fet una llambregada setmanes enrere, quan amablement me l'havia fet arribar Montserrat Mataró, també arqueòloga i amb qui coincidim en forts interessos rodencs. Els compartim des de final dels anys 1980, quan hi coincidírem en els treballs arqueològics, i la dècada següent, quan vaig ser l'encarregat de coordinar-hi les intervencions, a més de participar en els projectes de restauració que sorgiren del pla director, redactat el 1989 amb Joan Albert Adell, Antoni Navarro i Alfred Pastor.

L'atzar o els fets feren que l'endemà del sopar, divendres 30 de juny, Joaquim Nadal publicqués al *Diari de Girona* una ressenya de l'article margener de Garolera, on glossava els cinc punts amb els quals el conclou i els donava difusió.² Tot i no prendre un partit decidit, hi expressa la seva «simpatia» envers les conclusions formulades. Un whatsapp de Francesc Ten, comensal també del sopar emporità, home de teatre i llibres, coordinador dels serveis de cultura de Girona, me'l va fer conèixer i em va portar, d'immediat, a una lectura detallada de l'escrit de Garolera. A mesura que en resseguia l'argumentació, l'estupor no parava de créixer, i proporcionalment el desacord, no només per les conclusions on arriba, sinó també per la manera de fer-ho, atès l'ús de les fonts i les autoritats esgrimides, com també, i sobretot, per les ignorades i els implícits subjacents.

Aquesta discrepància no ha sorgit pas d'una apreciació epidèrmica formada a corre-cuita, sinó que els seus fonaments són profunds i ben antics, com provaré d'explicar més avall. De fet, la cosa reula fins al final dels anys 1980, quan des de la responsabilitat en les actuacions al vell cenobi vam creure convenient emprendre una extensa revisió del coneixement que llavors se'n disposava en tots sentits: arqueològic, artístic, arquitectònic o històric. Una recerca que es va estendre a la casa monàstica i també als seus precedents i conseqüents, perquè cal tenir present que Sant Pere de Rodes no és només un monestir feudal extingit, ja que també s'hi han de comptar les implantacions anteriors al mateix indret, així com la breu existència que en la seva fi i fora d'allà va seguir a Figueres, mentre la casa muntanyenca encetava una altra vida d'abandó, espoli i ruïna, enllaçada amb una lenta recuperació, procés d'estudi i restauració encara en curs i per molts anys.

La intervenció que aleshores hi empenia el governamental Departament de Cultura sota l'impuls d'Eduard Carbonell, director general de patrimoni, va voler con-

1. N. GAROLERA, 2017: «En defensa de Sant Pere de Roda», *Els Marges*, núm. 111, hivern, p. 78-98.

2. J. NADAL, 2017: «Sant Pere de Roda», *Diari de Girona*, divendres 30-06-2017, p. 25. Val a dir que abans aquestes tesis havien estat recollides i divulgades, de forma molt més simplificada, per *La Vanguardia* del dia 13-03-2017.

templar tota aquesta complexitat des de noves perspectives, perquè calia capgirar la manera de fer seguida fins llavors en la intervenció arquitectònica a Rodes, del tot deslligada del coneixement històric i la recerca arqueològica. Resultava imprescindible vincular els avenços de la investigació i els nous corrents en el camp de la restauració, ja que l'operació tenia la intenció de sobrepassar els estrictes deures administratius del manteniment del monument per esdevenir una contribució cultural sòlida i d'ampli caràcter. Amb més o menys fortuna, així es va conduir, no sense polèmiques, que no cal ocultar, especialment virulentes enfront l'immobilisme i el donar les coses per sabudes.³ Moltes de les aportacions d'aquests treballs, especialment de caire arqueològic i de restauració, han estat donades a conèixer.⁴

Entre les qüestions monàstiques que en aquell moment es van sotmetre a revisió i a examen, si bé es pot dir que llavors, al tombant dels anys 1980-1990, l'acord per la regularització del topònim en Rodes era complet a nivell acadèmic i popular, també vam considerar que calia incloure-l'hi, per veure si s'havia de mantenir la forma recuperada o si calia tornar enrere, com s'hauria proposat si s'hagués tingut per convenient. L'examen que en aquesta direcció vam efectuar d'un ampli espectre de fonts va portar a formar una sòlida opinió al respecte. No és altra que el convenciment que el topònim Rodes havia estat el preponderant des de l'edat mitjana fins a època contemporània en l'expressió popular i culta, i que la seva normalització, després d'un evident i recent eclipsi en favor de Roda, estava plenament justificada d'acord amb el rigor lingüístic i la reconeixença històrica a la tradició.

Com que aleshores la naturalització de la forma Rodes estava prou avançada, i alhora oficialitzada sense conflictes, i per enlloc se sentien veus favorables al retorn de Roda, és a dir, que el consens general se situava on consideràvem adient, no vam creure necessari insistir-hi, ni explicar aquesta qüestió en els nous treballs que sobre Sant Pere de Rodes es van anar produint. Ara, però, davant la nova proposta per part de Garolera de recuperació del desusat Roda, sembla pertinent aportar al debat les proves recollides llavors i afegir-ne d'altres de noves o de llavors ignorades i exposar l'argumentació que sustenta la pertinença cultural i històrica de l'ús del nom Rodes.

3. En aquest sentit, es pot recordar el crispat acte: Debats d'actualitat. La restauració del monestir de Sant Pere de Rodes, celebrat el dia 18 de maig del 2000 a la seu de Girona del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

4. E. RIU-BARRERA, «L'estudi arqueològic i la restauració de Sant Pere de Rodes», *Revista de Catalunya*, núm. 111, 1996, p. 55-90; «L'*Afrodision* o *Venus Pirenea*. El santuari antic, Sant Pere de Rodes i la partió de Catalunya entre Espanya i França», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 14, 2004, p. 287-296; «La fortuna d'unes obres. Sant Pere de Rodes, del monestir al museu», *Quaderns del Museu Frederic Marès*, núm. 12, 2006, p. 21-112; amb J. A. ADELL, «Sant Pere de Rodes» dins A. PLADEVALL (dir.), *Catalunya Romànica*, vol. XXVII, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998, p. 148-156, i «L'antic monestir de Sant Pere de Rodes. Arqueologia i restauració», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XIV, 2001-2002, p. 109-146; amb M. MATARÓ, «Sant Pere de Rodes. Un monestir comtal a la perifèria de l'extingit imperi carolingi (segles X i XI)», dins *Catalunya a l'època carolingia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona: MNAC, 1999, p. 236-242.

Comentaris a les cinc tesis en contra de Rodes

Abans de començar, i per introduir la qüestió, Garolera explica l'estranyesa que li va causar al començament del present segle XXI que el Departament d'Obres Públiques del govern català fixés a les carreteres empordaneses una senyalització que, segons ell, en referir-se a Sant Pere de Rodes «sorprenia els residents i desorientava més d'un visitant». L'observació resulta si més no xocant en força sentits, principalment perquè més aviat deixa entendre poca observació i desinterès fins llavors. La realitat és que la forma del topònim no era cap novetat del moment, ni molt menys, sinó que d'ençà de dues dècades, entrats els anys 1980, totes les indicacions viàries oficials, turístiques, culturals, així com tots els mitjans de comunicació, les publicacions sàvies o de divulgació, fora d'excepcions residuals que sempre n'hi ha, feien servir amb tota naturalitat la forma Rodes. Dubtosament l'any 2000 ningú es podia sorprendre o desorientar per l'ús de la forma Rodes, més aviat al contrari, l'aparició d'un senyal que digués Sant Pere de Roda hauria causat desconcert.

Aquesta darrera denominació ha anat perdent gran part del pes i dels usos, populars i cultes, que fins fa unes dècades indubtablement tenia. Ho féu a partir de la fi del franquisme i de la regularització de la toponímia segons els criteris lingüístics recollits per l'Institut d'Estudis Catalans, i adoptats amb naturalitat pels organismes de govern local i nacional. Així doncs, la normalització de la forma Rodes ha tingut ben poc a veure amb allò que insinua Garolera, com si es tractés d'una arbitrària i inculta imposició governamental, alhora barrejada amb un flux o inconsistent fonament acadèmic. De fet, amb la seva adopció es va traslladar l'opinió coincident d'un notable gruix d'estudiosos de la llengua i la història, divulgada àmpliament a partir, sobretot, de l'important col·loqui celebrat sobre l'antic monestir l'any 1982.⁵

Per oposar-s'hi, Comadira presenta un breu apunt etimològic d'acord amb Joan Coromines i segueix amb una peculiar interpretació d'una nota d'Antoni Papell, per passar, acte seguit, a desenvolupar la tesi de l'existència de dos topònims: Roda, cèltic, referit al monestir muntanyenc, i Rodes/Roses referit a l'establiment grec i cenobi litoral. Llargues llistes de fonts documentals i autoritats de tota mena sobre els usos de les diferents formes constitueixen el gruix de l'exposició, que es clou i sintetitza en cinc tesis o conclusions en favor del nom Roda i que són de caràcter i calat molt desiguals.

5. Les actes foren recollides a la revista *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. II, 1981-1983/1986 p. 9-121.

Primera

La primera de les conclusions és la de major contingut històric i abast cronològic i que, justament per l'amplitud de les qüestions apuntades, mereixeria un tractament detingut força més enllà de la capacitat d'aquest article. Això no treu que aquí se'n pugui fer un examen general i contraposar les asseveracions que s'hi aboquen a d'altres proves documentals. En aquest sentit, cal consignar que Comadira fa servir majoritàriament fonts literàries externes al monestir, al seu arxiu i a la seva administració, com també recorre ben poc a d'altres materials sorgits de l'ambient empordanès que li era propi, sinó que fa servir sobretot textos d'un altre caire, produccions erudites i alienes a la casa. Justament per això mateix, la primera de les conclusions l'extreu d'aquest àmbit fet d'historiadors, cartògrafs i oficials, participants d'un registre elevat i culte.

Després d'esmentar unes poques autoritats de procedència i cultures ben heterogènies, de Pere A. Beuter a Petro de Marca, Francisco de Zamora o Pascual Madoz, en conclou que els erudits del segle XVI-XIX empraren majoritàriament la forma Roda, que alguns entre els segles XVII-XVIII vacil·laren entre Roda i Rodes, i que si s'inclinaren per la primera és perquè «[la] devien sentir a la gent de l'Empordà». Així mateix, observa que en els mapes del país dels segles XVII-XVIII s'hi llegeix el mateix nom, com si les formes toponímiques incloses en les cartografies cultes, d'elaboració remota i usos lingüístics prou complexos, fossin reflex directe de l'expressió local, sens intermediacions de tota mena mereixedores d'examen particularitzat. Per últim, assegura a l'engròs que en els documents dels segles XVII-XVIII es troba repetidament en llatí i català la forma Roda. De fet, només cita dues fonts oficials, els dietaris de la Generalitat dels anys 1640, 1710 i 1713 i el procés del braç eclesiàstic de la cort general de Barcelona de 1705-1706, és a dir, res d'acostat ni de propi.

Aquí és justament on volíem arribar, per bé que abans no es pot deixar d'observar certes irregularitats en les citacions de les autoritats consignades. Així, quan es retreu a Petro de Marca l'obra *la Marca hispànica...*, es fa de la traducció catalana de 1965 que, d'acord amb el dictat de l'època, empra la forma Roda, mentre que la publicació original llatina de 1688 es refereix sempre al monestir Rodensis o simplement a Rodas.⁶ Així mateix, cal tenir en compte que si bé Pascual Madoz inclou al seu celebèrrim diccionari una succinta entrada referida a San Pedro de Roda, al trac-

6. P. de MARCA, 1688: *Marca hispànica...*, París, Llib. I, cap. II, 5, col. 10, «monasterium sancti Petri Rodensis» (p. 12 de la traducció); Llib. I, cap. X.3, col. 45, «monasterium sancti Petri Rhondensis» (p. 54-55 de la traducció); Llib. I, XVI, cap.12, col. 96 «monasterium sancti Petri quod conditum est in monte nuncupato Rodas» i «Petroni abati Rodensi» (p. 110-111 de la traducció); Llib. II, cap. XVIII, 11, col. 177-178 «Rhodae conditus sive ad rhodios [...] hodiernae Rodae situs» (p. 215 de la traducció).

tat del Port de la Selva ho fa del monestir i «monte» de San Pedro de Rodas, reflex de l'influx que encara llavors tenia la forma secular i popular.⁷

D'això darrer sembla que no n'hi hauria d'haver gaire dubte si, en lloc d'espigolar per fonts erudites més o menys apartades, es prenen com a referència els documents sorgits de la mateixa casa monàstica i dels agents regionals més pròxims que s'hi relacionaven. Llavors es veu que des dels primers textos catalans baix medievals fins a l'extinció de la casa a l'entrada del segle XIX, un cop ja establerta a Figueres, Rodas és dominant. Cal no oblidar, per començar, que, des dels primers instruments de l'alta edat mitjana que hi fan referència, la casa és anomenada llatinitzada Rodensis, de Rodas, de Rodis. Més endavant, en el traspàs cap a l'expressió escrita catalana, es poden trobar en les produccions de la cancelleria règia del darrer quart del segle XIV i l'albada del segle XV formes en llatí o en vulgar que varien, en la primera llengua, entre «Sancti Petri de Rosis», «Sancti Petri Rodensis» (1368, 1392 i 1405), «Sancti Petri de Rodis» (1379 i 1383) o «Sancti Petri de Rodas» (1392), mentre que en català no canvia mai del genuí «Sant Pere de Rodes» (1382 i 1385).⁸

D'aleshores ençà, aquesta serà sempre l'expressió predominant, per no dir exclusiva, de l'abadia per referir-se a ella mateixa, i la que, comprensiblement, també feu servir el seu entorn. Uns quants exemples ho certifiquen a bastament. El 1573, l'abat Gaspar de Vallgornera contractava «la obra fahedora en lo monestir de Sanct Pere de Rodes» a un mestre de cases, i les parts ho signaven «in monasterio Sancti Petri Rodensis».⁹ De terres pròximes, el ciutadà gironí Jeroni Saconomina anotava en les seves memòries, el 14 de juny de 1602, la mort del seu germà Rafel, «camarer de Sant Pere de Rodes».¹⁰ També del país era Jeroni Pujades, notari del comtat d'Empúries i amb un fill monjo, fra Dalmau Pujades, paborde de Llançà, que en el seu dietari explica que va prendre possessió de la «mongia de Sant Pere de Rodes» el 8 d'octubre de 1623 i que «digué la primera missa en lo monestir de Sant Pere de Rodes» el 4 d'octubre de 1626. Val a dir, però, que circumstancialment en el dietari també feia servir la forma Roda.¹¹ Abans, en la seva *Corònica [sic] universal del principat de Cathalunya* de 1609 havia explicat «que la primera edificació dels Rodos fonch allí ahont vuy es

7. P. MADOZ, 1849: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España...*, vol. XIII, Madrid, p. 286; reedició *Artículos sobre el Principat de Catalunya...* Barcelona: Curial, 1985, vol. II, «Puerto de la Selva», p. 238 «San Pedro de Rodas» i «Roda (San Pedro de)», p. 273.

8. M. T. FERRER, 1984: «Notes sobre el monestir de Sant Pere de Rodes (1362-1410)», dins *Miscel·lània Fort Cogul. Història monàstica catalana. Història del Camp de Tarragona*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 32), p. 137-175.

9. S. MASMARTÍ; E. SERNA, 2003: «Un contracte d'obres del monestir de Sant Pere de Rodes (1573)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 36, p. 125-135.

10. Publicades per A. SIMON, 1991: *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del Cinc-cents*, Barcelona: Curial, p. 252.

11. J. PUJADES, 1975 i 1976: *Dietari*, J. M. Casas i Homs (ed.), vol. III (1621-1625), vol. IV (1626-1630), Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, p. 155 i 171.

lo monestir de sanct Pere de Rodas» i havia tractat també «de las sanctas reliquies que vigeren de Roma y fundació del monestir de S. Pere de Rodes».¹² Tanmateix, Garoleira aporta l'autoritat d'aquest autor a la primera de les conclusions per assegurar que s'hi referia en la forma Roda, tot i que ell mateix ho desmenteix en la citació d'aquesta darrera obra, feta però de la traducció castellana, dos segles posterior.

Sorgits també de la mateixa abadia o dels seus acostats es poden esmentar per a aquest segle XVII un manual anomenat «Notas que fan per la abadia de S. Pere de Rodas», la suplicació del comte d'Empúries de l'any 1632 contra la sentència sobre la jurisdicció de Llançà i altres termes, on se cita repetidament tant el cellerer com l'abat de «Sant Pere de Rodas», així com l'inventari de 1633 elaborat «en la casa de la abadia del monestir de Sant Pere de Rodes».¹³ Pel que fa al set-cents, es disposa de nous testimonis que fan evident que el seu superior també s'hi referia així. L'any 1753, una llista de beneficis de l'abadia redactada en castellà era signada pel mateix abat «del real monasterio de San Pedro de Rodas», com també feia en una certificació del 1764 sobre les rendes del cenobi i la seva assignació, també en castellà. Per acabar-ho de certificar, es pot esmentar un quadern de la mateixa biblioteca monàstica i de la segona meitat del set-cents que, aquest cop en català, porta el títol «Catalogo de tots los llibres de la llibreria del monastir de Sant Pere de Rodas».¹⁴

Si bé d'aquesta manera queda ben assentat com era coneguda l'abadia d'acord amb la genuïna tradició local, també es disposa de singulars proves que així va seguir, en bona mesura, en els convulsos temps posteriors, tot i l'abandó d'emplaçament mil·lenari a la muntanya del cap de Creus i del trasllat del convent, primer a Vilasacra, cap al 1798, i després a Figueres, vers el 1818, on residiria fins a la definitiva dissolució, el 1835. Respecte de l'inici del segle XIX, durant el Trienni Constitucional, ja suprimit llavors el cenobi, l'administrador dels seu béns redactava el 1821 un «Inventario de los efectos de culto del suprimido monasterio de San Pedro de Rodas».¹⁵ Dels temps, però, en què l'abadia, o almenys el seu temple, mantenia el culte en l'estatge figuerenc, és a dir, entre 1818 i 1835, són els *Goigs de Nostra Se-*

12. J. PUJADES, 1609: *Corònica [sic] universal del principat de Catalunya*, Barcelona, Llibre II, cap 4, 37v., i llibre VI, cap 89, 316v- 317v.

13. M. J. ARNALL, 1985: «Un manual de Sant Pere de Rodes del segle XVIIIe (estudi onomàstic i notarial)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 18, p. 69-96; M. GOLOBARDES, *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el segle XV*, vol. II, *Documents*, Edicions Biblioteca Palau de Peralada, 1970, doc. CLXXXV, p. 197-202; M. J. ARNALL, 1987: «Inventari de béns mobles de l'abat de Sant Pere de Rodes de 1633», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 29, p. 211-229.

14. E. ZARAGOZA, 2000: «Beneficis de les abadies gironines (s. XVIII)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLI, p. 389-417; L. BATLLE, 1984: «El monestir de Sant Pere de Rodes a la darrera del segle XVIII i començament del XIX», dins *Miscel·lània Fort Cogul. Història monàstica catalana. Història del Camp de Tarragona*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Abat Oliba» 32), p. 29-40; M. D. MATEU, «Un inventari de la llibreria del monestir de Sant Pere de Rodes...», *Studia Monastica*, núm. 31.2, 1989, p. 321-405.

15. L. BATLLE, «El monestir de Sant Pere de Rodes», p. 29-40.

*nyora de la Cova, la imatge de la qual se venera en lo real monestir de monjos benedictinos de Sant Pere de Rodas, traslladat en el dia en la present vila de Figueras.*¹⁶ Si bé aquest text ja fa ben evident quina era la forma popular del monestir en terres empordaneses a l'entrada del vuit-cents, també ho ratifiquen els goigs de la capella de santa Elena, situada enmig del desaparegut poble medieval de la Santa Creu, al costat mateix del vell monestir. Dels *Goigs en alabansa de la gloriosa emperatris Santa Elena, venerada en la capella de Santa Creu, situada en la montanya de Sant Pere de Rodes...* se'n coneixen almenys sis edicions diferents, dues del segle XVIII i la resta de la centúria següent, la de data més tardana de 1869, la qual cosa demostra tant la notable popularitat d'aquest culte com la permanència evident de la forma Rodes.¹⁷

Però aquesta senzilla capella, un interessant temple preromànic, encara aporta una prova més en el mateix sentit. Hi va rebre sepultura l'abat Josep Viladecans, mort el 1820, i la inscripció sepulcral que hi figurava, avui perduda però de la qual han perviscut diverses transcripcions, no sempre concordants, coincidia en el fet d'anomenar-lo superior del «monastir de Sant Pere de Rodas»,¹⁸ i així es confirma un cop més que aquesta era la forma emprada pels propis de la casa. En suma, que si bé és cert que, com afirma Garolera, entre els segles XVI i XIX alguns erudits usaren la forma Roda o vacil·laren entre Roda i Rodes, com feren la cartografia i altres fonts no pròpies, també ho és que l'abadia es va reconèixer a si mateixa i fins a la seva extinció, el 1835, com Sant Pere de Rodes, i així ho féu també la gent de la regió, si ens atenem per exemple a una documentació de caràcter ben popular com són els goigs de Nostra Senyora de la Cova i els de santa Elena.

Segona

Pel que fa al segon punt de les conclusions, segons el qual els escriptors i els historiadors dels segles XIX i XX escriuen Sant Pere de Roda i, al segle XVIII, el baró de Maldà es refereix al monestir amb aquest nom, no hi ha res a dir. El seu enunciat és ben cert, mentre no vulgui dir que ho feren sempre i exclusivament d'aquesta manera, com es podria intuir de l'ambigua redacció, perquè llavors sí que es tractaria d'una notable inexactitud que, de fet, entraria en contradicció evident amb alguns esments de les llistes que el mateix Garolera aporta.

16. E. RIU-BARRERA «La fortuna d'unes obres», il·lustració p. 37.

17. P. VILA, 2015: «Uns goigs setcentistes figuerencs dedicats a santa Helena, venerada a la capella de la Santa Creu de Sant Pere de Rodes», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 46, p. 429-445. Garolera cita només un dels goigs estudiats en aquest article que, per error, figura amb la forma Roda.

18. J. BADIA, 1981: *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. IIB, Girona: Diputació Provincial de Girona, p. 117 núm. 48.

Com que en aquesta direcció no sembla convenient entrar en un combat aritmètic de citacions a refutar o, més ben dit, a matisar-ne l'enunciat, en comptes d'això sí que pot ser d'interès fer algunes consideracions genèriques sobre els usos lingüístics de Roda i Rodas/Rodes al llarg del vuit-cents i el nou-cents. Com molt bé apunta Garolera, durant el segle XIX, en el registre culte castellà tant dels escriptors forans com dels propis, i preponderantment dins l'erudició vuitcentista local d'acord amb la diglòssia imperant, va fer-se general el nom de Roda. Aquest ja s'havia insinuat potent en el segle anterior i es va imposar en la toponímia oficial o oficiosa espanyolitzada. D'aquí es va traslladar a la literatura i a l'erudició catalana del nou-cents, sense crítica ni reflexió aparents, sembla que per mimetisme, excepte alguns autors discrepant fidels a la vella tradició. Antoni M. Alcover, sempre atent a la paraula viva, en la seva visita al monestir a l'agost de 1900 parla de Sant Pere de Rodes,¹⁹ mentre que en la forma castellana es refereixen al cenobi les obres de Gaietà Barraquer de 1906 i 1915 sobre els monestirs del Principat durant el segle XIX.²⁰ També va fer servir el nom Rodes l'estudiós Joaquim Guitert en la seva monografia monàstica de 1927²¹ i, en contra d'allò que apunta Garolera, així ho va fer Ramon d'Abadal en tractar específicament dels orígens de la casa en la primera part de la magna obra *Els diplomes carolingis a Catalunya*, que a causa dels avatars polítics porta data de 1926-1950.²² Residual ha estat, verament, aquesta forma en la literatura catalana de tota índole, on ha dominat l'ús de Roda, des del registre popular fins al més erudit i culte. Però aquest estat de coses, com s'ha apuntat més amunt, ha variat de fa força temps, i es pot dir que entre les dues darreres dècades del segle passat la forma Rodes s'ha imposat novament i extensiva en totes les formes d'expressió, no només en l'oficial.

El 1968, Antoni Pladevall, a la coneguda obra *Els monestirs catalans*, entrava el monestir per Sant Pere de Roda, però no s'estava d'enunciar immediatament el valor equivalent de Rodes.²³ Mentrestant, seguien divulgant la forma Roda els populars treballs d'Alexandre Deulofeu sobre el romànic i l'Empordà, exemples en tot de falta de rigor, anacronisme historiogràfic, descurança lingüística, localisme xovinista i fantasia arqueològica.²⁴ La superació d'aquest estadi per part dels estudiosos empordanesos va

19. A. M. ALCOVER, 2001: *Dietaris de les eixides 1900-1902*, dins M. P. Perea (ed.), vol. 1, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Marian Aguiló» 32), p. 95 i 126.

20. G. BARRAQUER, 1906: *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Barcelona, vol I, p. 59-64; G. BARRAQUER, 1915: *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, Barcelona, vol I, p. 70-72.

21. J. GUITERT, 1927: *Monestir de Sant Pere de Rodes*, Barcelona.

22. R. d'ABADAL, 1926-1950: *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, primera part, Barcelona: IEC (*Memòries de la secció històrico-arqueològica*, II), p. 222-244.

23. A. PLADEVALL, 1968: *Els monestirs catalans*, Barcelona: Destino, p. 150-156 amb fotografies de F. Català-Roca.

24. A. DEULOFEU, 1961: *L'Empordà bressol de l'art romànic*, Barcelona, (n'hi ha força edicions posteriors); A. DEULOFEU, *El monestir de Sant Pere de Roda. Importància, història i art*, Figueres: Editorial Emporitana, s.d. [1970].

trobar la plena manifestació en l'obra de Joan Badia i Homs *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, començada a publicar el 1981, on s'utilitza el topònim Rodes, que l'any següent va quedar assentat definitivament en la bibliografia científica en l'esmentat Col·loqui sobre la problemàtica del monestir de Sant Pere de Rodes i el seu contorn, celebrat a Barcelona i organitzat per l'associació Amics de l'Art Romànic.²⁵ Hi participaren els principals tractadistes de l'antic monestir que, sense excepció, empraren com a única forma Rodes. A partir d'aleshores, així s'ha seguit fent i així es pot trobar arreu amb tota normalitat, sense escarafalls de cap mena, des de la gran compilació *Catalunya Romànica* dirigida per Antoni Pladevall fins a la premsa quotidiana local o nacional. Paral·lelament, més per descurança o arrossegament de velles formes oficials que altra cosa, es troba encara, i especialment, la versió espanyola San Pedro de Roda, que Garolera espigola per curioses citacions de data ben recent i d'una més que evident falta de rigor. En resum, es pot ben assegurar que la majoria d'escriptors i d'historiadors catalans, així com la generalitat de l'expressió escrita oficial i popular, fa servir el nom Sant Pere de Rodes, almenys a partir de la dècada de 1980, i que el nom de Sant Pere de Roda ha quedat com a merament residual.

Tercera

La tesi tercera és presa de la disquisició que en contra de Rodes va incloure Joan Coromines al volum sisè de l'*Onomasticon Cataloniae* aparegut el 1996, de la qual Garolera ha assumit esperit i matèria. Coromines fa de Roda una causa local en assegurar, contra una forta evidència, que «cap empordanès no voldrà admetre altra forma», alhora que des d'aquesta insegura posició afirma que Rodes venia imposat per «alguns pedants de Barcelona, o de Madrid, que volent lluir barats coneixements pseudo-etimològics i històrics, havien trobat la forma Rodas o Rodis en alguns documents en llatí macarrònic (mai en català) [...]. Cap savi català no hi ha de caure. La tradició viva i multiseccular ha estat sempre, i únicament, Sant Pere de RODA».²⁶ És evident que amb això està dit tot, perquè prendre per base argumental una asseveració així, que no és cap constatació històrica ni documental, sinó obertament un fals pressupòsit, com més amunt ha quedat a bastament demostrat per la llarga tradició llatina i catalana d'ús de les formes Rodensis, Rotas, Rodas i Rodes d'ençà del segle X, només podia portar a la confusió.

Per sustentar una atàvica forma Roda, estranya a Rodes i Roses, i fer-la independent de la comuna etimologia grega de l'establiment de Rhode, li va caldre inventar-

25. Vegeu núm. 5.

26. J. COROMINES, 1996: *Onomasticon Cataloniae*, vol. VI, Barcelona: Curial, p. 415-416.

ne, cal dir-ho així, una de divergent i autònoma. Aquesta l'inspira el nom antic Armirodas, documentat el 974 i referit al Port de la Selva,²⁷ que reconstrueix en un indocumentat i, per tant, indemostrable «Are-moni-rotas» que li fa possible crear una etimologia «cèltica [...]» significant 'prop del mont o muntanya de Roda' amb Rotas en genitiu cèltic en –as [...]». D'aquest nom derivaria la forma catalana Roda per al monestir. Així doncs, en lloc d'acceptar allò que sembla una evidència, que aquest port d'Armirodas també havia de tenir un origen etimològic comú amb el Rhode grec que dominava tot el cap de Creus, va preferir crear un topònim cèltic ben pròxim. Per aquesta mateixa curiosa circumstància tendria a coincidir per contaminació i confusió amb la Rodes o Roses grega.

Lluny d'aquest inversemblant joc de cartes etimològic, sembla força més raonable pensar que tots els Rodes o Roses del cap de Creus es deuen a, i deriven de, l'influx exercit sobre el territori per l'assentament grec de Rhode, aquell que, per si no fos prou clar el seu nom, tenia per emblema parlant en el revers del seus bells dracmes una estilitzada rosa silvestre vista per sota. Avui dia, i d'acord amb allò que l'arqueologia sap, el seu emplaçament correspondria al lloc conegut indègudament per la ciutadella de Roses i que, de fet, correspon a la població medieval formada a redós del cenobi de Santa Maria de Roses i fortificada en època moderna. La crítica actual data l'establiment grec a partir del primer quart del segle IV aC, en contra d'un dictat d'algunes fonts clàssiques que el feien fundat pels rodís temps abans. Sense estatut conegut, la fundació tindria una etapa d'expansió al llarg del segle III aC que s'estroncava a l'inici de la centúria següent sota la dominació romana per esdevenir un reducte de poca significació.²⁸ El lloc continuaria sempre ocupat per instal·lacions de més o menys entitat que tindrien un especial creixement a la fi de l'imperi romà i durant el domini visigòtic, per reprendre amb la instal·lació d'un temple i monestir que a partir del primer instrument conservat de l'any 976 serà conegut per Santa Maria de Rodis, Rodensis, Rodarum, Rodas o Rodiis en els textos llatins fins al segle XIII²⁹ i d'acord amb l'antiquíssim topònim grec.

A partir d'aleshores, progressivament, se substituiria per la forma Roses, que a voltes, esporàdicament, també s'aplicava a l'abadia de Sant Pere, però segurament per una necessitat de diferenciació. Mentre que per al cenobi muntanyenc s'imposaria la forma Rodes, el marítim adoptaria el nom Roses, tant per al monestir com per a la vila que va esdevenir. Així doncs, la resposta a la interrogació de Garolera sobre si un mateix nom va servir per a designar dos monestirs, la resposta ha de ser afir-

27. J. BOLÓS; V. HURTADO, 1999: *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona: R. Dalmau, p. 27, 32 i 74.

28. Diversos Autors, 2006: *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, A. M. Puig; A. Martín (coor.), Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona («Sèrie Monogràfica» 23).

29. J. M. MARQUÈS, 1986: *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona: IEC (*Memòries de la secció històrico-arqueològica*, XXXVII).

mativa. Perquè, un cop descartada per fantasiosa i antihistòrica la duplicitat de topònims entre el cèltic Rota i el grec Rhode, tot queda reduït i explicat per l'establiment grec i el seu indubtable influx territorial. El seu nom, per tant, no quedaria circumscrit ni definiria en exclusiva el nucli de població colonial, sinó tota una àrea geogràfica que en dependria, directament o indirecta. Aquesta irradiació, pròpia de tot assentament de l'Antiguitat, quedaria fixada en la toponímia, i Rhode, Rotas, Rodes o Roses significaria també, almenys, una bona part de la muntanya del Cap de Creus que li restaria adscrita.

D'aquesta manera, els accidents o establiments que s'hi troben adoptarien el mateix nom. Així ho faria el Monte Rodas (932), el monestir de Sant Pere de Rodes (944), el port d'Armirodas (974), el monestir de Santa Maria de Rodes (976) i el Valle Rodas (982), coneguts tots per la documentació alt medieval. Cal tenir present que el primer precepte carolingi referit al monestir de Sant Pere, de l'any 944, explica en la introducció que «est situm in comitatu Petralatense, constructum vero in monte Rotas nuncupante»,³⁰ és a dir, que la casa prendria el nom de la muntanya on es trobava, i aquesta, tot ho fa suposar, ho havia fet molt abans de l'establiment grec situat al peu de la seva falda meridional. Amb el temps, alguns d'aquests topònims es perdrien, i d'altres, com s'ha vist, prendrien les diferenciades formes de Rodes i Roses, per derivar en el primer cas, esporàdicament, en Roda.

Una darrera i molt important observació fa referència al caràcter cèltic que Coromines va conferir a certs topònims empordanesos. Avui dia, l'estudi de les llengües paleohispàniques o preromanes de Catalunya es desentén de la possibilitat, llargament debatuda, de la presència d'un substrat indoeuropeu, més concretament de la família celta. Aquest, d'acord amb les tesis etnoculturals de Pere Bosch-Gimpera, seria atribuït als pobles dels camps d'urnes i l'hauria percaçat Coromines en la toponímia i els dubtosos ploms d'Arles, que va designar amb el neologisme de *sorotapes*. No obstant això, segons els estudiosos d'aquest intricat camp, totes les proves textuais de territori català corresponen a una única llengua ibèrica, sense rastre d'interferència indoeuropea de cap mena.³¹ En aquest punt, convé indicar la necessitat d'una relectura crítica dels paradigmes ètnics, històrics i culturals sobre els quals l'obra etimològica de Coromines se sustenta, atès que a hores d'ara resulten en bona mesura obsolets des del punt de vista de la recerca en prehistòria i protohistòria, així com respecte de la investigació d'altres èpoques.

30. R. d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, p. 227.

31. N. MONCUNILL, 1995: «Les llengües preromanes de la península Ibèrica i la llengua de substrat de Catalunya», dins *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*. Annex. Secció 7; J. de HOZ, «El poblamiento antiguo de los Pirineos desde el punto de vista lingüístico», dins J. BERTRANPETIT, E. VIVES (ed.), *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella, Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques, p. 271-299.

L'aparició tan tardana de l'*Onomasticon* dins la vida de l'autor va fer que, en el mateix moment de la seva publicació, aquest quedés notablement desfasat en relació amb el coneixement històric coetani, sobretot per a l'Antiguitat i fins per a l'edat mitjana, tant conceptualment com positivament. De fet, la bibliografia emprada ha estat majoritàriament depassada i és parcial o insegura en el cas de les velles edicions de fonts documentals poc crítiques, com posen en evidència les mateixes incorreccions en l'entrada referida a Sant Pere de Rodes.

Quarta

En aquest punt, Garolera observa i extracta la nota primera de la monografia *Sant Pere de Roda* publicada el 1930 a Figueres per Antoni Papell i Garbé, arxiver i catedràtic d'institut amb dedicació erudita a temes d'història empordanesa, primer, i més tard a una àmplia divulgació cultural. Segons Garolera, l'autor hi afirmava que si bé el nom antic del monestir era Rhodas, la forma Roda, que era l'adoptada a la comarca, s'havia generalitzat massa per intentar deturar-la. De fet, només això darrer ja insinua que Papell, tot i usar-la, no la tenia pas per adient. Malgrat que a l'entrada de l'article Garolera inclou més part de la mateixa nota, no és sobrer copiar-la aquí de nou sencera, per fer-se realment càrrec d'allò que, prou diferent de la quarta conclusió, l'autor va deixar assentat: «En realitat el nom vertader és 'Rodes' i no 'Roda'. Els documents no usen mai el genitiu 'Rotae', sinó 'Rotensi'. No obstant, 'Rodes' és una falsa interpretació medieval, doncs la verdadera etimologia grega era 'Rhodas'. El nom de Rodes donà oportunitat per dibuixar dues rodes en l'escut de la casa. Als últims anys de la vida d'aquest monestir, els transcriptors castellans usaren indistintament les grafies 'Roda', 'Rodas'. La gent de l'Empordà s'encapritxà d'aquesta primera i això fa que mantes voltes es confongui amb el cenobi de Roda, el de Ribagorça. La corrupció s'ha generalitzat massa per intentar deturar-la».³²

En les poques ratlles d'una simple nota, Papell va exposar netament l'origen i l'evolució del topònim al llarg de la història i el seu estat llavors, des de l'origen grec, la forma medieval i la recent generalització de la forma no «verdadera» de Roda, adoptada per la literatura en castellà i que, erròniament, en contra d'allò que ha esdevingut, creia irreversible, per una infravaloració de la capacitat de reacció i regeneració del català. Entremig de la seva exposició, la sagacitat de l'autor hi va deixar anar una observació tangencial, però molt interessant per al propòsit que aquí es tracta i que aporta indirectament una valuosa informació sobre la forma realment usada per a denominar el monestir entre els segles XVII i XIX. Es tracta de la formu-

32. A. PAPELL, 1930: *Sant Pere de Roda*, Figueres, p. 11, núm. 1.

lació heràldica que en època moderna va adoptar la casa i en la qual, a manera d'emblema o figura parlant, s'hi feren constar no una, sinó dues rodes, en una neta expressió gràfica del caràcter plural del nom.

D'aquesta manera, la imatge que significava per a ulls de lletrats i il·letrats la senyoria del monestir, la seva jurisdicció, les seves possessions i actes, consistia en un parell de rodes. Així es pot veure avui en l'escut esculpit que hi ha a la casa de l'abat a Llançà, de 1677, o en la fita anomenada *Les claus de Sant Pere*, formada i gravada segurament poc abans de 1835 a partir d'una figura romànica espoliada del portal del temple monàstic desafectat.³³ Una prova més de la llarga durada i del profund arrelament del nom Rodes.

Cinquena

La darrera de les tesis exposades a manera de conclusió per Garolera no té càrrega històrica i conté dues asseveracions. La primera fa referència als usos lingüístics de l'Empordà, on, segons ell, el monestir és conegut per Sant Pere de Roda, cosa totalment certa i que ningú no en dubta; igualment, com no diu però també ben cert, tot-hom el coneix per Sant Pere de Rodes. La segona afirma, sense cap base ni suport argumental, que els habitants de la comarca «rebutgen» allò que anomena una «nova denominació», tot i que això darrer està en contra de les mateixes proves aportades per ell d'un antic ús de la forma Rodes. Per acabar-ho d'adobar, confon la generalització del nom Rodes a la darrerria del segle XX amb una imposició del govern de la Generalitat, mancada de fonament acadèmic. Acte seguit, davant del que considera un gros despropòsit lingüístic, demana a les autoritats de tota mena la «restitució» del nom que té per «tradicional», viu durant centúries, usat en la cartografia antiga, atestat per la majoria d'historiadors, defensat per Coromines i usat pels escriptors catalans dels darrers quatre segles.

Ara bé, a l'hora de fer recapitulació de tot plegat, es pot afirmar que, ben al contrari, les proves indiquen que el nom viu durant segles a l'Empordà, i amb el qual el monestir es va reconèixer sempre o majoritàriament, fou el de Sant Pere de Rodes, almenys fins avançat el segle XIX; que la cartografia antiga d'elaboració culta i remota és molt poc representativa de la toponímia genuïna del territori representat; que els historiadors i erudits han fet usos diferents de les formes Roda i Rodes i que, generalment, la primera va associada a la castellanització de la toponímia i del registre literari vuitcentista; que la defensa de Coromines es basa en prejudicis i pressupòsits històricament erronis, així com en la recreació d'un topònim al qual atribueix

33. E. RIU-BARRERA, «La fortuna d'unes obres», p. 59-60.

caràcter cèltic, sense que hi hagi cap constància, més enllà de l'especulació, que aquesta llengua hagi estat pròpia del territori empordanès en temps protohistòrics; i que, finalment, al llarg dels segles els escriptors catalans només han emprat de manera estesa la forma Roda en un episodi històric que des del segon terç del segle XIX arriba fins al darrer quart del segle XX, quan la forma genuïna tradicional va ser progressivament restablerta. Primer ho feren els cercles estudiosos, seguidament les autoritats lingüístiques, i des d'aquestes l'adoptà oficialment el govern, el qual, com li pertoca, no té autoritat en aquesta matèria, sinó que es remet a la de la institució corresponent, que és l'Institut d'Estudis Catalans. Si en aquest cas això va voler dir bescantar una altra forma que la inèrcia havia generalitzat, sembla del tot benvingut el canvi que, com s'ha insinuat més amunt, mostra l'oberta capacitat de millora i de recuperació lingüística del país.

En darrer lloc, voldria recordar que la generació dels meus avis barcelonins de l'Eixample sempre varen referir-se al barri com l'Ensanxe, i no per això calia acceptar aquesta forma manifestament desavinent, ni provar de substituir-la. La diguem-ne imposició municipal del nom correcte es va fer sense cap mal, amb plena satisfacció ciutadana, i ara ningú no enyora la vella forma. En suma, que el canvi i la renovació de la toponímia poden ser ben positius.